YENİLENEBİLİR ENERJİYE İLİŞKİN ULUSLARARASI HUKUKİ ÇERÇEVEDE DÜNYA TİCARET ÖRGÜTÜ'NÜN YERİ

Muratcan GÖKDEMİR*

ÖZET

Uluslararası hukukun bölümlenmesi yenilenebilir enerji ile ilgili meselelerde de karşımıza çıkmaktadır. Yenilenebilir enerji ile ilgili meselelere doğrudan veya dolaylı etkileri bulunan uluslararası hukuk kurallarının varlığından söz edilebilir. Nairobi Programı, Gündem 21, Rio Bildirgesi, BM 2030 Gündemi gibi belgeler bağlayıcı olmayan uluslararası hukuk metinleri iken BM İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi, Kyoto Protokolü, Enerji Şartı Antlaşması, Uluslararası Yenilenebilir Enerji Ajansı Statüsü, Dünya Ticaret Örgütü Antlaşmaları bağlayıcı uluslararası hukuk kuralları içermektedir. Ayrıca, Uluslararası Yenilenebilir Enerji Ajansı, Uluslararası Enerji Ajansı gibi hükümetlerarası kuruluşlar ve REEEP, REN21 vb. hükümet-dışı uluslararası örgütlerin de bu alanda faaliyet gösterdiği ve uluslararası hukuki çerçeveye katkıda bulundukları söylenebilecektir. Dünya Ticaret Örgütü ise uluslararası ticareti düzenleyen başlıca uluslararası örgüt olarak kurucu antlaşmasında dünya kaynaklarının en verimli şekilde kullanılması hassasiyetini açıklamaktadır. Yenilenebilir enerjinin yaygınlaştırılması ve teşviki gibi amaçların hayata geçirilmesinin yolu mutlaka uluslararası ticaret ve yatırımlardan geçmektedir. Dünya Ticaret Örgütü'nün düzenlemeleri ve faaliyetleri bu bakımdan önem taşımaktadır. İşte bu çalışmada Dünya Ticaret Örgütü'nün yenilenebilir enerji konusunu düzenleyen uluslararası hukuki çerçevedeki yerinin tespitine çalışılmış ve Dünya Ticaret Örgütü'nün yenilenebilir enerjiye ilişkin doğrudan düzenlemeler içermediği fakat dolaylı etkilerinin büyük önem arz ettiği değerlendirilmiştir. Dünya Ticaret Örgütü Uyuşmazlık Çözüm Organı önüne gelen yenilenebilir enerji ile ilgili uyuşmazlıkların üzerinde özellikle durulmuştur.

Anahtar kelimeler: Yenilenebilir Enerji, İklim Değişikliği, Çevre Hakkı, Yenilenebilir Enerji Yönetişimi, Dünya Ticaret Örgütü Uyuşmazlık Çözüm Organı

THE PLACE OF THE WORLD TRADE ORGANIZATION IN THE INTERNATIONAL LEGAL FRAMEWORK ON RENEWABLE ENERGY

Murat Can GÖKDEMİR*

ABSTRACT

The fragmentation of international law is also evident in matters related to renewable energy. There are international law rules which have direct or indirect effects on renewable energy issues. While documents such as Nairobi Program, Agenda 21, Rio Declaration, UN 2030 Agenda represent the soft law in renewable energy, UN Framework Convention on Climate Change, Kyoto Protocol, Energy Charter Treaty,

* Araştırma Görevlisi, İstanbul Ticaret Üniversitesi Hukuk Fakültesi, Türkiye, ORCID: 0000-0003-0259-1804, E-posta: mgokdemir@ticaret.edu.tr
* Research Assistant, Istanbul Commerce University Faculty of Law, Turkey, ORCID: 0000-0003-0259-1804, E-mail: mgokdemir@ticaret.edu.tr

International Renewable Energy Agency Statute, World Trade Organization Treaties are parts of the hard law. Also, intergovernmental organizations such as International Renewable Energy Agency, International Energy Agency and, non-governmental organizations like REEEP, REN21 operate in this field and contribute to the international legal framework. The World Trade Organization, on the other hand, as the main international organization regulating international trade, explains the sensitivity of the the optimal use of the world's resources in its founding treaty. The way to realize goals such as the dissemination and promotion of renewable energy definitely goes through international trade and investments. The regulations and activities of the World Trade Organization are important in this regard. In this study, it has been tried to determine the place of the World Trade Organization in the international legal framework regulating the issue of renewable energy and it has been evaluated that the World Trade Organization Law does not choose a direct approach on renewable energy, but its indirect effects are of great importance. Particular attention was paid to the disputes related to renewable energy that came before the World Trade Organization Dispute Settlement Body.

Keywords: Renewable Energy, Climate Change, Right to Environment, Renewable Energy Governance, World Trade Organization Dispute Settlement Body

МЕСТО ВСЕМИРНОЙ ТОРГОВОЙ ОРГАНИЗАЦИИ В МЕЖДУНАРОДНО-ПРАВОВОЙ ОСНОВЕ В ОБЛАСТИ ВОЗОБНОВЛЯЕМОЙ ЭНЕРГЕТИКИ

Мурат Джан ГЁКДЕМИР*

РЕЗЮМЕ

Разделение международного права также встречается в вопросах возобновляемых источников энергии; потому что не существует международного договора, который бы охватывал и регулировал только вопрос возобновляемых источников энергии. Вместо этого можно упомянуть, что существуют международные правовые нормы, прямо или косвенно влияющие на вопросы использования возобновляемых источников энергии. Международные соглашения, такие как Устав Международного агентства по возобновляемым источникам энергии, Рамочная конвенция ООН об изменении климата, Киотский протокол, создали правила, имеющие прямое действие, в то время как тексты, такие как договоры Всемирной торговой организации и Рио-де-Жанейрская декларация, создали косвенные юридические последствия. . Кроме того, межправительственные организации, такие как Международное агентство по возобновляемым источникам энергии, Международное энергетическое агентство и REEEP, REN21 и т. д. Можно сказать, что неправительственные международные организации также работают в этой сфере и вносят свой вклад в международно-правовую базу. Всемирная торговая организация, как основная международная организация, регулирующая международную торговлю, в своем учредительном

* Стажер-исследователь, юридический факультет Стамбульского университета торговли, Турция, ORCID: 0000-0003-0259-1804 г., электронная почта: mgokdemir@ticaret.edu.tr

договоре объясняет деликатность наиболее эффективного использования мировых ресурсов. В этом исследовании была предпринята попытка определить место Всемирной торговой организации в международно-правовой базе, регулирующей вопрос возобновляемой энергии, и было оценено, что Всемирная торговая организация имеет косвенные правовые последствия в отношении вопросов возобновляемой энергии, но эти последствия имеют большое значение. Особое внимание было уделено спорам, связанным с возобновляемыми источниками энергии, которые рассматривались Органом по разрешению споров Всемирной торговой организации.

Ключевые слова: Возобновляемые источники энергии, Рамочная конвенция ООН об изменении климата, Международное агентство по возобновляемым источникам энергии, Всемирная торговая организация, Механизм разрешения споров Всемирной торговой организации.

GİRİŞ

Uluslararası çevre hukukunun gelişim sürecine baktığımızda doğal kaynakların korunması ve çevre kirliliğinin önlenmesi ihtiyacı karşısında doğduğunu[1], daha sonraki süreçlerde ise çevreye ilişkin sınıraşan zararlardan sorumluluğun merkeze alınarak tartışıldığını ve geldiğimiz noktada ise çevre hakkının bir insan hakkı olarak nitelendirildiğini[2] görebiliriz. BM İnsan Hakları Konseyi 8 Ekim 2021'de kabul ettiği karar ile "temiz, sağlıklı ve sürdürülebilir çevre hakkı"nı bir insan hakkı olarak tanımıştır[3]. Yenilenebilir enerjinin önemi buradan doğmaktadır; doğal kaynakların korunması, çevre kirliliğinin önlenmesi, bireyin temiz, sağlıklı ve sürdürülebilir bir çevreye kavuşması için yenilenebilir enerji kaynaklarının verimli kullanılması, yenilenebilir enerji teknolojilerinin teşviki ve yaygınlaştırılması gerekmektedir.

Yenilenebilir enerjiye ilişkin vurgu, iklim değişikliği, sürdürülebilir kalkınma, sera gazı salınımı, "makul fiyatlı ve temiz enerji" gibi konuların tartışılması ile artmaktadır. Zira uluslararası toplum bu sorunlarla mücadelede ve ilişkili hedeflere erişmekte yenilenebilir enerji kaynaklarını işlevsel bir araç olarak görmektedir. Bağımsız araştırma kuruluşlarının raporlarına göre, rüzgar ve güneş enerjisinden üretilen elektrik küresel düzeyde, ilk defa 2021 yılı itibariyle, yüzde 10'un üzerine çıkmıştır; aynı şekilde, küresel elektriğin yüzde 38'i –güneş ve rüzgar enerjisi başta olmak üzere- temiz enerjiden üretilmiştir[4]. Bununla birlikte, yenilenebilir enerjinin konvansiyonel enerji kaynaklarının kullanımını geride bıraktığını ya da yakın gelecekte böyle bir sonucun ortaya çıkacağını söylemek güçtür; küresel enerji talebi de her geçen gün artmaktadır. Özellikle Asya ülkelerinde, iktisadi hareketliliğin artışı ile birlikte enerji talebi de artmaktadır. Çin'de 2019 ilâ 2021 yılları arasında yüzde 14'e varan enerji talebi artışı dikkat çekmektedir[5]. Bu durum karşısında, uluslararası toplumun yenilenebilir enerji kaynaklarının önemini

[1] Sands, Philippe, Peel, Jacqueline, **The Principles of International Environmental Law**, 4. Baskı, Cambridge University Press, 2018, s. 27.
[2] Shaw, Malcolm, **International Law**, 9. Baskı, Cambridge University Press, 2021, s. 740-741.
[3] A/HRC/RES/48/13, https://daccess-ods.un.org/tmp/6739173.53153229.html, (E.T. 12 Ağustos 2022)
[4] Global Electricity Review 2022, EMBER, Mart 2022, s. 9-10. https://ember-climate.org/insights/research/global-electricity-review-2022/#supporting-material-downloads (E.T. 12 Ağustos 2022)
[5] Ibid., s. 15-17.

anladığı ve zaman geçtikçe yenilenebilir kaynakların kullanımının da zahmetsizce artacağını beklememek gerekir. Enerji talebi arttıkça devletler, başta nükleer enerji olmak üzere diğer enerji kaynaklarına da ağırlık verecektir; enerji faturaları devlet maliyesi için yük oldukça yöneticiler nükleer enerji yatırımlarına yönelecektir[6]. Dolayısıyla, çevre kirliliğine ve hatta ağır çevresel felaketlere sebep olduğuna defalarca tanıklık edilmiş bu gibi konvansiyonel kaynaklara karşı yenilenebilir enerjinin desteklenmesi, iklim değişikliği ile mücadele, sürdürülebilir kalkınmanın tesisi, makul fiyatlı ve temiz enerjiye erişim için her geçen gün önem kazanmaktadır.

Uluslararası hukuk metinlerine baktığımızda çevresel duyarlılığı beyan eden birçok yerde yenilenebilir enerjiye de atıf yapıldığı görülebilir. Doğrudan yenilenebilir enerji ile ilgili düzenlemeler istisnai olarak mevcutsa da konuya ilişkin uluslararası hukuki çerçevenin genel görünüm itibariyle çevrenin korunması ve iklim değişikliği yahut insan hakları zemininde kaleme alındığı, yenilenebilir enerji konusunu merkeze alan uluslararası bağlayıcı kuralların ya da bağlayıcı olmayan metinlerin neredeyse örneğinin olmadığı söylenebilecektir. Dolayısıyla, devletlerin ulusal çalışmaları yanında -ve bazen ondan da önce olarak- uluslararası işbirliğini de gerektirecek olan yenilenebilir enerji kaynaklarını destekleme çabasının, işlevsel ve etkili bir uluslararası hukuki çerçeveden yoksun olduğu uzun süredir dile getirilmektedir. Özellikle, bağlayıcı uluslararası hukuk normlarının eksikliği, uzman hukukçular tarafından "çarpıcı ve sürdürülemez" görülmektedir[7].

Yeterliliği ve insicamı tartışmalı olan uluslararası hukuk metinlerinin uluslararası topluma ve devletlere çevre için hassasiyet ve gezegene karşı iyi niyet telkini, yenilenebilir enerji kaynaklarının desteklenmesi ve yaygınlaştırılması amacına hizmet etmeye kâfi gelemeyecektir. Örneğin, bilindiği üzere Avrupa Birliği yenilenebilir enerji hususunda süreli hedefler belirlemekte ve mevzuatını bu çerçevede düzenlemekte, üye devletleri de belirli hedefler üzerine çalışmalarda bulunmaya sevk etmektedir[8]. Buna rağmen, Avrupa Birliği gibi gelişmiş ülke ekonomilerinin üyesi bulunduğu bir supranasyonel örgütün, yenilenebilir enerji yatırımları önündeki engellerin ve risklerin azaltılması, ulusal ticaret ve yatırım politikalarındaki çeşitliliğin ve değişkenliğin önlenmesi gibi hususlarda başarısız olarak yenilenebilir enerjinin desteklenmesi hedefine ulaşamadığına, yenilenebilir enerji yatırımlarında bazı zamanlarda ciddi düşüşler yaşadığına tanık olunmaktadır[9]. Bu yüzden, yenilenebilir enerjinin desteklenmesi, yenilenebilir enerji ile ilgili plan ve projelerin gerçekçi yöntemlerle hayata geçirilmesi için esas dikkat alanı uluslararası ticaret ve yatırımlar olabilir. Buradan hareketle, gelişmekte olan ülkelere gelişmiş ülkelerden bilgi ve teknoloji akışının sağlanması, uluslararası ekonomik düzende yenilenebilir enerjiye ilişkin ürünler karşısındaki engellerin kaldırılması, yerli teknoloji üreticisinin yenilenebilir enerji teknolojisi ihraç

[6] "A decade after Fukushima disaster, foes of nuclear power reconsider", Washington Post, https://www.washingtonpost.com/climate-environment/2022/08/27/nuclear-germany-japan-ukraine-russia/ (E.T. 27.08.2022)

[7] Bruce, Stuart, "International Law and Renewable Energy: Facilitating Sustainable Energy For All?", **Melbourne Journal of Law**, Vol:14, 2013, s. 11.

[8] Kluth, Winfried, Smeddinck, Ulrich, **Umweltrecht: Ein Lehrbuch**, Springer, Almanya, 2013, s. 325.

[9] 2011-2012 yıllarında Avrupa Birliği'nde yenilenebilir enerji yatırımları yüzde 26 oranında düşmüştür. Bkz. Wilder Am, Martin, Drake, Lauren, "Chapter 17: International Law and the Renewable Energy Sector", in Carlarne, Cinnamon P., Gray, Kevin R., Tarasofsky, Richard G. (ed.), **The Oxford Handbook of International Climate Change Law**, Oxford University Press, 2016, s. 359.

eden büyük devletler karşısında uluslararası ekonomik düzenin izin vereceği ölçülerde ve uluslararası ticaretin teşvikini engellemeyecek bir biçimde korunması hayati konulardır. İşte Dünya Ticaret Örgütü'nün kritik konumu da burada açığa çıkmaktadır ve incelemeye değerdir.

Bu çalışma, ilk olarak, yenilenebilir enerjiye ilişkin uluslararası hukuki çerçeveyi özetleyecek, sonrasında, yenilenebilir enerji alanındaki uluslararası örgütleri ve faaliyetlerini tanıtacak, son olarak da, DTÖ'nün yaklaşım ve güncel girişimleri ile bu alandaki yerini tespite çalışacaktır.

1. Yenilenebilir Enerjiye İlişkin Uluslararası Hukuki Çerçeve

Uluslararası hukukun doğası gereği devletler, uluslararası hukuk kuralları ihdas ederken yahut uluslararası hukuk metinleri oluştururken genel olarak egemenliklerinden taviz vermemek eğilimi gösterirler. Uluslararası çevre hukukuna ilişkin uluslararası hukuk norm ve metinleri ortaya çıkarken bu eğilime ek olarak öne çıkan bir başka sorun da devletlerin iktisadi kaygılarını öncelemeleridir. Bu gibi sebeplerle uluslararası çevre hukukuna ilişkin antlaşmalar genellikle kesin hükümler içermekten kaçınacak şekilde akdedilir, nihayetinde bir konuya ilişkin olarak yetersiz bir uluslararası hukuk belgeleri havuzu ile karşı karşıya kalınması olasıdır[10]. Yenilenebilir enerjiye yer veren uluslararası antlaşmaların veya diğer hukuki belgelerin de genellikle bu özellikte olduğu söylenebilir.

Yenilenebilir enerjiye ilişkin uluslararası hukuki çerçeve özetlenirken, bağlayıcı olmayan uluslararası hukuk metinleri ("soft law")[11] ve bağlayıcı hukuk kuralları ("hard law") şeklinde bir ayırım uygun olabilir[12]. Uluslararası toplumun başlıca uluslararası hukuk yaratıcısı Birleşmiş Milletler'in hukuki girişimleri ile oluşturulan metinler, devletlerin çok taraflı antlaşmaları, bölgesel düzeyde ortaya çıkan antlaşmalar, uluslararası bildiriler vb. uluslararası hukuk belgeleri yenilenebilir enerjiye ilişkin uluslararası hukuki çerçeveyi oluşturmuştur.

1.1. Bağlayıcı Olmayan Uluslararası Hukuk Metinleri

1.1.1. Nairobi Programı Raporu

Yenilenebilir enerjinin belirgin şekilde merkeze alınarak görüşüldüğü ilk hükümetlerarası çalışma 10 Ağustos-21 Ağustos 1981'de gerçekleştirilen Nairobi'deki Enerjinin Yeni ve Yenilenebilir Kaynakları Hakkında BM Konferansı olmuştur[13]. Nairobi Programı Raporu[14]'nda yenilenebilir enerjiye bakışın iktisadi temelli olduğu görülmektedir. Gelişmekte olan ülkelerin ekonomilerini canlandırmak, hidrokarbon gibi enerji kaynaklarının dünya ekonomisinde ve bilhassa gelişmiş ülkelerde yarattığı

[10] Güneş, Ahmet M., Uluslararası Çevre Hukuku Üzerine Bir İnceleme, **İÜHFM**, C. LXX., S.1., 2012, (83-114), s. 93.
[11] "Esnek hukuk", "yumuşak hukuk" gibi kavramlarla da ifade edilmektedir. bkz. Aksar, Yusuf, **Teoride ve Uygulamada Uluslararası Hukuk I**, 3. Baskı, Ankara, 2015, s. 91.
[12] "Doğrudan ve Dolaylı Hukuki Mekanizmalar" şeklinde farklı bir tasnif tercihi için bkz. Wilder Am, Drake, "Chapter 17: International Law and the Renewable Energy Sector".
[13] Report of the United Nations Conference on New and Renewable Sources of Energy, Nairobi, 10 to 21 August 1981, A/CONF.100/11.
[14] The Nairobi Programme of Action for the Development and Utilization of New And Renwable Sources of Energy

bağımlılığa dikkat çekmek ve bu konuda hızlı bir geçişin sağlanması gerekliliği gibi hususlar raporun henüz başlarında vurgulanmaktadır[15]. Konferansın gerçekleştiği ve Nairobi Programı Raporu'nun kaleme alındığı dönem itibariyle metin içinde, iklim değişikliği, sürdürülebilir kalkınma, çevre hakkı[16] gibi günümüz için rağbet edilen kavramlar bulunmasa da, raporun sadece iktisadi kaygılarla ortaya çıktığını söylemek de haksızlık olacaktır. "Temiz ve ucuz enerji"[17], "çevresel sürdürülebilirlik"[18] gibi ifadelerin yer aldığı rapor, yenilenebilir enerjinin desteklenmesi amacıyla birçok ayrıntılı düzenlemeyi içermektedir.

Nairobi Programı Raporu'nun asıl üzerinde durulması gereken özelliği, bu kapsamda ayrıntılı bir çalışmanın yenilenebilir enerjiye ilişkin olarak bir daha yapılmamış olmasıdır. Rapor; değerlendirme, planlama, araştırma, geliştirme, gösterme, bilgi akışı, eğitim ve öğretim başlıklarında yenilenebilir enerji türlerini başlıklara ayırarak incelemiş, devletlerarası işbirliği, gelişmekte olan ülkeler arasında ekonomik ve teknik işbirliği, hükümetlerarası ve hükümetdışı örgütler gibi konularda düzenlemelerde bulunmuştur. Programın hayata geçirilmesi için mali kaynakların nasıl yönlendirileceğine de ayrıntılı şekilde değinmiş, Dünya Bankası'na düşen göreve özellikle dikkat çekmiştir[19]. Bu anlamda gerçekçi bir yöntemin benimsendiği söylenebilecektir. Nairobi Programı yenilenebilir enerjiye ilişkin doğrudan düzenlemeler getiren bir bağlayıcı olmayan uluslararası hukuk metni niteliğindedir.

1.1.2. Rio Bildirgesi ve Gündem 21

BM Çevre ve Kalkınma Konferansı, 3-14 Haziran 1992'de Rio de Janerio'da toplanmış ve 27 ilkeden oluşan bir metin kabul edilmiştir[20]. Rio Bildirgesi sürdürülebilir kalkınma konusuna yaptığı vurgu ile bilinmektedir. Yenilenebilir enerjiye ilişkin doğrudan hiçbir atıf içermemektedir. Sürdürülebilir kalkınma ile ilgisi sebebiyle yenilenebilir enerji hakkındaki çalışmalarda da Rio Bildirgesi'ne değinilir. Oysaki, İlke 8 ve İlke 9 dışındaki maddelerin yenilenebilir enerji bahsinde bir söz söylediğini düşünmek güçtür. İlke 8, devletlerin sürdürülebilir olmayan üretim ve tüketim kalıplarını azaltmasını ve yok etmesini tavsiye etmektedir; İlke 9 ise sürdürülebilir kalkınma için kabiliyet inşası amacıyla devletlere bilimsel ve teknolojik bilgiyi paylaşmalarını, yeni ve yenilikçi teknolojiler de dahil olmak üzere teknolojinin geliştirilmesi, uyumlulaştırılması, yayılması ve iletilmesini salık vermektedir[21].

Rio Bildirgesi, Gündem 21/*Agenda 21'in* ortaya çıkmasını sağlamıştır. Günde 21, yenilenebilir enerjiye doğrudan atıf yapmakta ve yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanılmasını teşvik etmektedir[22]. Gelişmekte olan ülkelerin yenilenebilir enerji

[15] Ibid., md.2 , s. 1.
[16] Raporda bireyin hakkı, insan hakları yerine devletlerin, ülkelerin, ulusların haklarından bahsedilmesi de uluslararası hukuk anlayışının farklılaşma sürecinin bir örneği olarak ilgi çekicidir.
[17] Ibid., m. 207, s. 95.
[18] Ibid. m. 7, s. 3.
[19] Ibid., md. 76-95, s. 33-36.
[20] Report Of The United Nations Conference On Environment And Development, Rio Declaration on Environment and Development, A/CONF.151/26 (Vol. I), 12 Ağustos 1992.
[21] Ibid., s.2. http://www.un.org/documents/ga/conf151/aconf15126-1annex1.htm (E.T. 12.08.2022)
[22] Agenda 21, md. 14.8. https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/Agenda21.pdf (E.T. 12. 08.2022)

kaynakları kullanımında desteklenmeleri için yapılan çağrı ayrıca dikkat çekicidir[23]. Yenilenebilir enerji teknolojileri ticaretinin de finansal ve teknolojik transfer mekanizmaları ve uygun tedbirlerle teşvik edilmesi önerilmiş olup[24] yenilenebilir enerjinin yaygınlaşmasında uluslararası ticaret ve yatırımların etkili olacağı anlayışı benimsenmiştir. Çevre kirliliğinin önlenmesi amacı ve gelişmekte olan ülkelerde artan enerji ihtiyacı gibi sorunlara çözüm önerisi olarak yenilenebilir enerji kaynaklarının sunulduğu, bununla birlikte, gelirinin önemli bir kısmını fosil yakıtlardan elde eden ülkelerin koşullarının da hatırlatıldığı görülmektedir[25]. Bu bağlamda, Gündem 21'in yenilenebilir enerjinin önemini kavradığı ve gerçekçi yaklaşımlarla bu yenilenebilir kaynakların yaygınlaştırılmasını amaçladığı söylenebilecektir.

1.1.3. "Sustainable Energy for All/SE4ALL" ve BM 2030 Gündemi

17 Ocak 2013'te Abu Dabi Uluslararası Yenilenebilir Enerji Konferansı'nda[26] Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri'nin "SE4ALL/Herkes için Sürdürülebilir Enerji" girişimi zikredilmiş ve 2030 yılına kadar yenilenebilir enerjinin payının ikiye katlanması amacına hizmet edileceği beyan edilmiştir[27]. Herkes için Sürdürülebilir Enerji girişimi, çağdaş enerji hizmetlerine, enerji verimliliğinde oranların ikiye katlanması amacına, küresel enerjide yenilenebilir enerjinin payının 2030 yılına kadar iki katına çıkarılması hedefine yönelik olarak devletlerin, uluslararası örgütlerin, özel sektörün ve sivil toplumun işbirliği ve yardımlaşmasına odaklanmaktadır[28]. "SE4ALL" tarafından yayınlanan raporlara göre, 2018 yılı itibariyle, dünyanın en çok enerji tüketen ilk 20 ülkesinde yenilenebilir enerjinin payı yüzde 16'da kalmıştır[29].

Rio Bildirgesi ile başlayan ve 2013'te Abu Dabi'de beyan edilen "Herkes İçin Enerji/*SE4ALL*" girişimi, 25 Eylül 2015'te BM Genel Kurulu Kararı ile belirlenen 17 Sürdürülebilir Kalkınma Hedefi'ni sonuçlamıştır[30]. "*UN Agenda 2030*"/BM 2030 Gündemi ve burada belirlenen 17 hedeften 7.si "Makul Fiyatlı ve Temiz Enerji/*Affordable and Clean Energy*" adını taşımaktadır[31]. Bu hedefe ulaşmakta yenilenebilir enerji kaynaklarının önemi sıklıkla vurgulanmaktadır.

---

[23] Ibid. md. 7.51.
[24] Ibid. md. 7.51, iii.
[25] Ibid. md. 9.11.
[26] Declaration of the Abu Dhabi International Renewable Energy Conference, 17 Ocak 2013, https://www.ren21.net/wp-content/uploads/2019/05/ADIREC-Declaration-final-17-Jan-2013.pdf (E.T. 12.08.2022)
[27] Ibid. md. 5-6.
[28] Wilder Am, Drake, "Chapter 17: International Law and the Renewable Energy Sector", s. 375.
[29] SDG7 Data 2010-2019, https://www.seforall.org/system/files/2021-08/Analysis-SDG7-Progress-2021.pdf (E.T. 13.08.2022)
[30] United Nations (2015) Resolution adopted by the General Assembly on 25 September 2015, Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development, A/RES/70/1.
[31] https://www.un.org/sustainabledevelopment/energy/ (E.T. 13.08.2022)

1.2. Bağlayıcı Uluslararası Hukuk Kuralları

1.2.1. BM İklim Değişikliği Çerçeve Antlaşması/*UNFCCC*

1992 Rio Konferansı'nda imzaya açılan BM İklim Değişikliği Çerçeve Antlaşması 21 Mart 1994 yılında yürürlüğe girmiştir[32]. Antlaşma yenilenebilir enerjiye ilişkin herhangi bir atıf içermemektedir. İnsan kaynaklı sera gazı salınımlarını azaltmak veya önlemek amacıyla teknoloji transferi vb. uygulamaları ve işlemlerde işbirliğini teşvik etmekte olduğundan yenilenebilir enerji teknolojilerini desteklediğine ilişkin yorumlar yapılmıştır[33]. Antlaşma'nın tarafları belli tarihlerde tekrar toplanmış olup bu Taraflar Toplantıları'ndan (*Conferences of the Parties*/COP) yakın tarihimiz için önemlilerinden biri 30 Kasım – 13 Aralık 2015 tarihlerinde Paris'te gerçekleştirilmiş ve bu toplantının raporu yayınlanmıştır[34]. Paris'te gerçekleştirilen bu konferans BM İklim Değişikliği Çerçeve Antlaşması Paris Sözleşmesi'ne vücut vermiştir; bu Sözleşme'de yenilenebilir enerjiye ilişkin bir atıf söz konusu değildir[35]. Bir sonraki Taraflar Toplantısı'nın (COP27) ise 6-18 Kasım 2022'de Mısır'ın Şarm El Şeyh kentinde yapılması planlanmaktadır[36].

Belirtildiği üzere, söz konusu Antlaşma'nın yenilenebilir enerjiye ilişkin doğrudan düzenlemeler getirmese dahi teşvik edici uygulamalar için çağrılarda bulunduğu söylenebilecektir. Sözleşme'ye 198 devlet taraftır; Filistin Devleti ve Vatikan ise gözlemci statüsündedir[37].

1.2.2. Kyoto Protokolü

1-11 Aralık 1997 tarihinde Kyoto'da düzenlenen BM İklim Değişikliği Çerçeve Antlaşması Taraflar Toplantısı ile ortaya çıkan Kyoto Protokolü, 16 Şubat 2005 tarihinde yürürlüğe girmiş olup Protokol'e 192 devlet taraftır[38].

Kyoto Protokolü (Ek B/*Annex B*) ile BM İklim Değişikliği Çerçeve Antlaşması'ndan farklı olarak gaz emisyonunun sınırlandırılmasına ilişkin belirli yükümlülükler getirmektedir; taraf devletler için ulusal politikalarını Protokol'ün getirdiği ilke ve hedefler doğrultusunda tasarlaması yükümlülüğü öngörülmüştür[39].

---

[32] https://unfccc.int/ (E.T. 13.08.2022)

[33] Article 4, 1, c. https://unfccc.int/files/essential_background/background_publications_htmlpdf/application/pdf/conveng.pdf (E.T. 13.08.2022)
Ayrıca bkz. Wilder Am, Drake, "Chapter 17: International Law and the Renewable Energy Sector", s. 364.

[34] https://unfccc.int/resource/docs/2015/cop21/eng/10.pdf (E.T. 13.08.2022)

[35] https://unfccc.int/sites/default/files/english_paris_agreement.pdf (E.T. 13.08.2022)

[36] https://unfccc.int/cop27 (E.T. 13.08.2022)

[37] https://unfccc.int/process/parties-non-party-stakeholders/parties-convention-and-observer-states (E.T. 13.08.2022)

[38] https://web.archive.org/web/20200113095335/https://treaties.un.org/pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=XXVII-7-a&chapter=27&lang=en (E.T. 14.08.2022)

[39] Bruce, "International Law and Renewable Energy: Facilitating Sustainable Energy For All?", s. 19.

Başta zararlı gazların salınımına dair olmak üzere iklim değişikliği sorununa karşı önlemleri düzenleyen Kyoto Protokolü'nde yenilenebilir enerjiye ilişkin doğrudan atıf yalnızca bir maddede mevcuttur. Buna göre, sürdürülebilir kalkınma hedefi ile bağdaşır şekilde taraf devletler, enerjinin yeni ve yenilenebilir biçimleri hakkında araştırma, teşvik, geliştirme çalışmaları yapmalı ve bunların kullanım oranlarını arttırmalıdır[40].

Kyoto Protokolü'nün yenilenebilir enerji ile ilgili belki de en önemli düzenlemeleri piyasa temelli yaklaşımı ile getirdiği yeni mekanizmalardır: Uluslararası Emisyon Ticareti/*International Emissions Trading* (ET), Temiz Kalkınma Mekanizması/*Clean Development Mechanism* (CDM), ve Müşterek Uygulama/*Joint Implementation (JD*) gibi yatırım ve kredi desteği sunan araçlarla yenilenebilir enerjinin yaygınlaştırılması hedeflenmiştir[41]. Bu sayede hem gelişmiş ülkelerde hem de gelişmekte olan ülkelerdeki ulusal projeler desteklenmiş ve özellikle güneş ve rüzgar enerjisinde kayda değer başarı elde edilmiştir. Dünya Bankası verilerine göre, Temiz Kalkınma Mekanizması/CDM kapsamında her yıl 20 milyon ton karbondioksit salınımında azalma kaydedildiği belirtilmektedir[42]. Ancak, Kyoto Protokolü ile getirilen bu mekanizmaların da en verimli şekilde işlemesinin önünde birtakım hukuki engellerin olduğu dile getirilmektedir. Zira CDM kapsamında projelerde "İlavelilik Şartı/*Additionality*" aranmaktadır; buna göre, bir CDM projesi, alternatif en makul senaryonun sağladığı gaz emisyonundan daha az salınıma sebep olduğu sürece kabul edilmektedir[43].

Kyoto Protokolü, taraflarının yeni hukuki girişimleri ile canlı tutulmaktadır. Bu çerçevede, son önemli değişikliklerden biri olarak 8 Aralık 2012 tarihli Doha Değişiklikleri'ni anmak gerekir. 31 Aralık 2020'de yürürlüğe giren Değişiklikler'e 148 devlet taraf olmuştur[44]. Söz konusu Değişiklikler'de yenilenebilir enerji bahsine ilişkin herhangi bir atıf bulunmamaktadır[45].

1.2.3. Enerji Şartı Antlaşması ve Uluslararası Enerji Şartı

1991 tarihli Avrupa Enerji Şartı, 16 Nisan 1998 yılında kabul edilen Enerji Şartı Antlaşması'na zemin hazırlamıştır. Aynı şekilde, 20 Mayıs 2015 tarihinde, "daha ileri bir siyasi beyanat" olarak nitelenen Uluslararası Enerji Şartı da bu süreçte ortaya çıkmıştır[46].

---

[40] Md. 2, 1, a, iv. https://web.archive.org/web/20200622072709/https://treaties.un.org/doc/Treaties/1998/09/19980921%2004-41%20PM/Ch_XXVII_07_ap.pdf
(E.T. 14.08.2022)

[41] Wilder Am, Drake, "Chapter 17: International Law and the Renewable Energy Sector", s. 365.

[42] Wilder Am, Drake, "Chapter 17: International Law and the Renewable Energy Sector", s. 365-366.

[43] Ibid. s. 366.

[44] https://treaties.un.org/pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=XXVII-7-c&chapter=27&clang=_en
(E.T. 14.08.2022)
Türkiye taraf değildir.

[45] https://treaties.un.org/doc/Treaties/2012/12/20121217%2011-40%20AM/CN.718.2012.pdf
(E.T. 14.08.2022)

[46] The International Energy Charter Consolidated Energy Charter Treaty With Related Documents Transparency Document (With Annex W, Modified Into A Positive List Of The Applicable Wto Provisions), s. 2.
https://www.energycharter.org/fileadmin/DocumentsMedia/Legal/ECT-Positive_Annex_W.pdf
(E.T. 14.08.2022)

Enerji Şartı Antlaşması dönemi itibariyle enerji sektörü ile doğrudan ilgilenen ilk çok taraflı antlaşma olma özelliği taşımaktadır[47]. Enerji Şartı Antlaşması'nın 19. maddesi, yenilenebilir enerji kaynakları bahsine atıfta bulunmaktadır. "Çevresel Hususlar" başlığı ile düzenlenen 19. Madde'ye göre, yenilenebilir enerji kaynaklarının geliştirilmesi ve kullanımı, temiz yakıtların kullanımının geliştirilmesi, kirliliği azaltacak teknolojik araçların teşviki, enerji verimliliğinin arttırılması amacıyla özel öneme değer niteliktedir[48].

Enerji Şartı Antlaşması, yenilenebilir enerjiye dair yükümlülükler belirlemekten kaçınması ve konvansyionel enerji kaynaklarının üretimi ve tüketimi yararına düzenlemeler içermesi sebebiyle eleştirilmiştir[49]. Bunun yanında, Çin, ABD ve Hindistan gibi yenilenebilir enerji alanındaki büyük tedarikçi ve müşterilerden olan devletlerin Antlaşma'ya taraf olmaması sebebiyle de Antlaşma'nın pratik imkanları konusunda şüpheler mevcuttur[50].

20 Mayıs 2015'te Lahey'de kabul edilen Uluslararası Enerji Şartı'nde yenilenebilir enerjiye ilişkin birçok atıf bulunmaktadır; ancak bunların, enerji güvenliği, enerji verimliliği, sürdürülebilir ekonomik büyüme vb. kavramlarla birlikte kurulan alışıldık düzenlemelerden farkının olduğunu söylemek zordur[51]. Bu gibi düzenlemelerde, uluslararası toplumun yenilenebilir enerji ile ilgili Uluslararası Yenilenebilir Enerji Teşkilatı/*IRENA* gibi diğer hukuki girişimlerine de atıflar bulunması, söz konusu bahiste uluslararası toplumun müşterek hareket eğilimleri açısından ayrıca dikkate değer görünmektedir[52].

2. Yenilenebilir Enerjiye İlişkin Uluslararası Örgütler

Yenilenebilir enerji lehine doğan küresel eğilim devletlerarası işbirliği ve yardımlaşmayı tavsiye eden uluslararası hukuk belgelerine de yansımıştır. Uluslararası toplumda, yenilenebilir enerji konusunda küresel yönetişim yaklaşımıyla hareket edilmesi gerekliliğini dile getiren görüşler ortaya çıkmaktadır ve "yenilenebilir enerji yönetişimi" kavramından söz edilmektedir[53].

Yenilenebilir enerji yönetişimi karşısında ortaya çıkan sorunlar genellikle, enerji güvenliği, enerjiye erişim, çevresel sürdürülebilirlik, bu kavramlar arasında denge kurmak gerekliliği, yenilenebilir enerji üzerine belirlenen politikalarda ulusal tercihlerin uluslararası faydaların önüne geçmesi, hukuki anlamda bölümlenme/fragmantasyon gibi

[47] Wilder Am, Drake, "Chapter 17: International Law and the Renewable Energy Sector", s. 367.
[48] Madde 19, 1, d
https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2000/07/20000712M1-6.pdf
(E.T. 15.08.2022)
[49] Bruce, "International Law and Renewable Energy: Facilitating Sustainable Energy For All?", s. 24.
[50] Wilder Am, Drake, "Chapter 17: International Law and the Renewable Energy Sector", s. 368.
[51] https://www.energycharter.org/fileadmin/DocumentsMedia/Legal/IEC_EN.pdf
(E.T. 14.08.2022)
[52] Ibid. s. 15.
[53] Bkz. Michalena, Evanthie, Hills, Jeremy Maxwell (ed.), **Renewable Energy Governance: Complexities and Challenges**, Springer, 2013.

başlıklarda incelenmektedir[54]. Devletler bu gibi sorunlarla mücadele için kendi aralarındaki işbirliği ve yardımlaşmayı geliştirmeyi hedeflerken, aynı zamanda, bağımsız uluslararası örgütler de meydana getirmektedir. Uluslararası sivil toplum da yenilenebilir enerji ile ilgili kuruluşlar yaratmaktadır.

2.1. Hükümetlerarası Başlıca Uluslararası Örgütler

2.1.1. Uluslararası Enerji Ajansı/*International Energy Agency* (IEA)

1973-1974 yıllarında yaşanan petrol krizi, gelişmiş ülkelerin büyük petrol üreticileri ile iletişim ve müzakere yöntemleri arayışına yol açmıştır. Bu amaçla, Paris merkezli olarak, Uluslararası Enerji Ajansı, Kasım 1974'te kurulmuştur[55]. Uluslararası Enerji Ajansı "açık kapı politikası" ile temelde üyeleri arasındaki etkileşimi ve tecrübe paylaşımını arttırmayı hedeflemektedir ve halihazırda 31 üye devlet mevcuttur[56].

Her ne kadar, petrol krizinin doğurduğu uluslararası siyasi ihtiyaç nedeniyle kurulmuşsa da gelinen aşamada Ajans, yenilenebilir enerji projelerinin ehemmiyetini de teslim etmektedir ve bu kapsamda birçok yenilenebilir enerji projesine çeşitli destekler sunmaktadır. Hem üye devletlerin ulusal projeleri hem de uluslararası projeler Uluslararası Enerji Ajansı'nın konusu olduğundan bunlara ilişkin bütüncül bir bilgilendirme listesi sürekli olarak güncellenmektedir[57]. Böylece Ajans, yenilenebilir enerji de dahil olmak üzere enerji ile ilgili birçok meselede güvenilir veritabanı oluşturarak uluslararası kamuoyunu aydınlatmaktadır[58].

2.1.2. Uluslararası Yenilenebilir Enerji Ajansı/*International Renewable Energy Agency* (IREA)

Uluslararası Yenilenebilir Enerji Ajansı'nın kurulması üzerine ilk fikirler 1981 Nairobi'de düzenlenen BM Konferansı'nda[59] ortaya çıkmıştır[60]. 2022 itibariyle, 168 devlet Uluslararası Yenilenebilir Enerji Statüsü'ne taraftır; Çin ve Hindistan gibi yenilenebilir enerji sektöründe tedarikçi ve yüksek talepli müşteri özelliğindeki ülkelerin

---

[54] Roehrkasten, Sybille, **Global Governance on Renewable Energy: Contrasting the Ideas of the German and the Brazilian Governments**, Springer, 2015, Bölüm 3.2.

[55] https://www.iea.org/about/history
(E.T. 15.08.2022)
Uluslararası Enerji Ajansı, 1 Eylül 2015'ten bu yana Dr. Fatih Birol yönetimindedir.
Bkz. https://www.iea.org/about/leadership
(E.T. 15.08.2022)

[56] https://www.iea.org/countries
(E.T. 15.08.2022)

[57] https://www.iea.org/policies?topic=Renewable%20Energy
(E.T. 15.08.2022)

[58] Örneğin bkz. https://www.iea.org/data-and-statistics/data-product/iea-statistics-package-isp-2
(E.t. 15.08.2022)

[59] Bkz. *supra* Başlık, 1.1.1.

[60] Kottari, Maria, Roumeliotis, Panagiotis, "Renewable Energy Governance Challenges Within a 'Puzzled' Institutional Map", in Michalena, Evanthie, Hills, Jeremy Maxwell (ed.), **Renewable Energy Governance: Complexities and Challenges**, Springer, 2013, (233-249), s. 239.

Statü'ye taraf olmaması Ajans'ın uluslararası potansiyeli önünde bir engel olarak değerlendirilebilir[61].

Uluslararası Yenilenebilir Enerji Ajansı Statüsü, 26 Ocak 2009'da imzalanmış ve 8 Temmuz 2010'da yürürlüğe girmiştir[62]. Statü'nün yenilenebilir enerji konusunu merkezine alan yegane doğrudan ve bağlayıcı uluslararası hukuk düzenlemesi olduğu söylenebilir; zira Başlangıç Hükümleri'nden de anlaşılacağı üzere Statü, "sürdürülebilir kalkınma bakışıyla yenilenebilir enerjinin yaygın ve arttırılmış intibakını ve kullanımını teşvik arzusu" ile kaleme alınmıştır[63].

Ajans, yenilenebilir enerji ile ilgili mali, teknolojik ve bilimsel konularda devletler, uluslararası örgütler ve özel sektör arasındaki işbirliğini arttıran, iletişim ve müzakere yollarının geliştirilmesini sağlayan kayda değer bir ilerleme olarak gösterilmektedir[64].

Bununla birlikte, devletlerin ulusal ve yerel önceliklerin dikkate alınması gibi hükümlerin ilke olarak benimsenmesi gibi özellikleri sebebiyle de eleştirilmektedir[65].

2.2. Hükümetdışı Başlıca Uluslararası Örgütler

Yenilenebilir enerji alanında birçok hükümetdışı uluslararası örgüt (*nGO*) faaliyet göstermektedir. Bunlardan önde gelen, Yenilenebilir Enerji ve Enerji Verimliliği Ortaklığı/"REEEP" *(The Renewable Energy and Energy Efficiency Partnership)* bir Birleşik Krallık girişimi olarak tanınmakta ve hükümetdışı uluslararası örgütler, endüstriyel kuruluşlar, bankalar ve devletlerden oluşan katılanlarıyla 2002 yılından bu yana faaliyet göstermektedir[66]. REEEP, Avusturya merkezli olarak çalışmalarda bulunmaktadır ve Avusturya hukukuna tâbi olarak hukuki kişilik bulur[67]. Stratejik ortakları arasında, Uluslararası Yenilenebilir Enerji Ajansı ve "Herkes İçin Sürdürülebilir Enerji/*SE4ALL*" gibi girişimlerin ve diğer birçok devlet, uluslararası örgüt ya da özel sektör bileşeninin bulunması yenilenebilir enerji alanındaki uluslararası müşterek hareket eğilimi bakımından dikkat çekicidir[68].

---

[61] https://www.irena.org/irenamembership
(E.T. 15.08.2022)
[62] https://www.irena.org/history
(E.T. 15.08.2022)
[63] Statute of the IRENA, Başlangıç Hükümleri İlk Cümle, https://www.irena.org/-/media/Files/IRENA/Agency/About-IRENA/Statute/IRENA_FC_Statute_signed_in_Bonn_26_01_2009_incl_declaration_on_further_authentic_versions.pdf?la=en&hash=635C494208DD405EA8CD2BDB04414FECD40F55F1
(E.T. 16. 08.2022)
[64] Bruce, "International Law and Renewable Energy: Facilitating Sustainable Energy For All?", s. 29.
[65] Madde II (a). Bkz. Bruce, "International Law and Renewable Energy: Facilitating Sustainable Energy For All?", s. 28.
[66] Kottari, Roumeliotis, "Renewable Energy Governance Challenges Within a 'Puzzled' Institutional Map", s. 242.
[67] REEEP, Avusturya hukukuna göre "*quasi-international organization*/yarı-uluslararası örgüt" niteliğinde olduğunu beyan etmektedir. Bkz. https://www.reeep.org/reeep-legal-status
(E.T. 18.08.2022)
[68] https://www.reeep.org/strategic-collaborations
(E.T. 18.08.2022)

REN21 (21. Yüzyıl İçin Yenilenebilir Enerji Politikası Ağı/*Renewable Energy Policy Network for the 21st Century*) de kayda değer hükümetdışı uluslararası örgütler arasındadır. Paris merkezli olan örgüt, kamu ve özel sektördeki enerji aktörleri için bir iş ağı sunmakta, hükümetler, sivil toplum, akademi ve endüstriyel kuruluşları bünyesinde barındırmaktadır[69]. Avrupa Birliği, Avrupa Birliği'ne üye birçok devlet, Çin, vb. süpranasyonel örgüt ve devletler de REN21'in ortakları arasında yer almakta, aynı zamanda Uluslararası Enerji Ajansı, Uluslararası Yenilenebilir Enerji Ajansı, Asya Kalkınma Bankası/*Asian Development Bank* kuruluş çalışmalarına katılım göstermektedir[70].

REN21 raporlarının akademide de sıklıkla başvurulan başlıca kaynaklardan olduğu, sağladığı bilgi ve görüşlerin güvenilir veritabanı olarak değerlendirildiği anlaşılmaktadır[71].

3. Yenilenebilir Enerjinin Dünya Ticaret Örgütü Mevzuatındaki Yeri

Dünya Ticaret Örgütü Antlaşmaları doğrudan çevre ile ilgili spesifik hedefler açıklamamış olsa da "sürdürülebilir kalkınma hedefi ile uyumlu bir biçimde dünya kaynaklarının en verimli şekilde kullanılması" ve "çevrenin korunması ve gözetilmesi ve buna yönelik yolların geliştirilmesi" Dünya Ticaret Örgütü Kurucu Antlaşması'nın Başlangıç Hükümleri'nde vurgulanmaktadır[72].

Uluslararası ticaretin önündeki –başta ulusal düzeydekiler olmak üzere- engellerin kaldırılması amaçları arasında yer alan Dünya Ticaret Örgütü, bir ürünün başka bir Akit taraftan, diğer bir Akit Tarafa ithali veya ihracına ilişkin vergiler, kotalar, ithalat veya ihracat lisansları veya çeşitli önlemlerle yasaklanmasını veya kısıtlanmasını engellemeyi hedeflemekte olup ilgili mevzuatında bu tür ihtimallere karşı hukuki önlemler almıştır[73]. Bununla birlikte, "Genel İstisnalar" başlığını taşıyan Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Antlaşması Madde XX ise "insan, hayvan, bitki hayat ve sağlığını koruma gerekliliği" ile ve "tükenebilir doğal kaynakların muhafazası" amacı ile bu tür kısıtlamaların söz konusu olabileceğini hükme bağlamış, bu tür durumları istisna olarak belirlemiştir[74]. Yine Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Antlaşması'nın (GATT), çevrenin korunmasına yönelik açık bir atıfının olmadığı kabul edilmekte olup Uruguay Turu'nda Madde XX(b) ve (g)'deki hükümlerin çevrenin korunmasına yönelik olarak kuvvetlendirilmesi tartışılmışsa da sonuç alınamamıştır[75]. Dolayısıyla, çevrenin korunması amacı Dünya Ticaret Örgütü antlaşmalarının esaslı bir unsuru olarak bulunmamaktadır. Çevrenin

[69] Kottari, Roumeliotis, "Renewable Energy Governance Challenges Within a 'Puzzled' Institutional Map", s. 240.
[70] Ibid. 241.
[71] Örnek için bkz. Crossley, Penelope, **Renewable Energy Law: An International Assesment**, Cambridge University Press, 2019.
[72] Agreement Establishing The World Trade Organization, Başlangıç Hükümleri, https://www.wto.org/english/docs_e/legal_e/04-wto.pdf (E.T. 18.08.2022)
[73] Bkz. Art. III, Art. XI. https://www.wto.org/english/docs_e/legal_e/gatt47.pdf (E.T. 18.08.2022)
[74] Ibid. Art. XX.
[75] Sands, Peel, **The Principles of International Environmental Law**, s. 851.

korunması amacının esaslı bir unsur olarak bulunmadığı uluslararası hukuk metinlerinde yenilenebilir enerji konusunun hak ettiği yere sahip olması da bu nedenle beklenemeyecektir.

Çevrenin korunması amacına yönelik olarak doğrudan atıflar içermeyen ancak sadece sınırlı uygulamaya sahip istisnalar öngören Dünya Ticaret Örgütü antlaşmalarının, bu yönüyle, iklim değişikliği, küresel ısınma, çevre hakkı vb. konularda çağdaş bir yaklaşım ortaya koyamadığı söylenebilecek, özellikle yenilenebilir enerjinin yaygınlaştırılmasının gerçekçi bir yolu olan uluslararası ticaret ve yatırımların yenilenebilir enerji kaynakları lehine hukuken adaptasyonu ve teşvikinin bu durumdan olumsuz etkilendiği yorumu yapılabilecektir. Belki de Dünya Ticaret Örgütü'nün yenilenebilir enerji hususundaki en birincil sorunu, çevre temelli hassasiyetlerin güçlendirilmemiş olmasıdır.

3.1. Yenilenebilir Enerjinin DTÖ Mevzuatınca Tanımı ve Tasnifi Sorunu

Fosil yakıtlar ve uranyum gibi enerji hammadeleri, enerji ile ilgili araç gereçler, elektrik tedariki gibi enerji hizmetleri, enerji teknolojisi ve benzeri mal ve hizmetlerin geniş ölçekte uluslararası ticareti yapılmaktadır ve yenilenebilir enerji ticareti de bu nedenle uluslararası ticaret kurallarına tâbidir. Dünya Ticaret Örgütü mevzuatına göre enerji ve enerji ürünleri herhangi bir özel statüye sahip değildir, enerji ticaretini yöneten spesifik bir rejim yoktur. DTÖ ve GATT'ın kuralları her türlü ticaret için geçerli kabul edilir ve enerji malları ve hizmetleri ticareti için de geçerlidir[76]. Kısacası, yenilenebilir enerjiye ilişkin spesifik bir hukuki düzenleme de söz konusu değildir.

Yenilenebilir enerji mal ve hizmetleri söz konusu olduğunda vaziyet daha da karmaşık bir hal almaktadır; zira DTÖ'nün hukuk düzeni bu durumda farklı yenilenebilir enerji kaynaklarını farklı şekilde sınıflandırmaktadır. Bioyakıtların bir kısmı endüstriyel ürün olarak tasnif edilip başkaca vergi ve kısıtlamalara maruz kalırken başka bir biyoyakıt ürünü "tarımsal ürün", "kimyasal ürün" ya da "çevresel mal ve hizmetler" başlığı altında tanımlanabilmektedir[77]. DTÖ mevzuatının yenilenebilir enerji ürünlerinin uluslararası ticaret ve yatırımları konusunda hukuki bir engel yarattığı, bunun hem uluslararası hem de ulusal düzeyde sorunlara yol açtığı söylenebilecektir.

Bundan başka, bir enerji ürününün DTÖ mevzuatı uyarınca mal veya hizmet mi olduğu konusunda da belirsizlikler ortaya çıkmaktadır; mal veya hizmet mi olduğuna dair nitelendirme ise ilgili ürünün hangi mevzuat kapsamında muhakeme edileceğini ve hangi teşvik ve kısıtlamaların konusu olabileceğini işaret eden önemli bir hukuki değerlendirmenin ilk adımı olmaktadır. Fakat bir mal veya hizmetin yenilenebilir olup olmadığı da Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Antlaşması (GATT) ve Sübvansiyonlar ve Telafi Edici Tedbirler Anlaşması (ASCM) kapsamında elverişli bir şekilde

[76] Matsushita, Mitsuo, Schoenbaum, Thomas J., Mavroidis, Petros C., Hahn, Michael, **The World Trade Organization: Law, Practice and Policy**, 3. Baskı, Oxford University Press, 2015, s. 734.

[77] Howse, Robert, van Bork, Petrus and Hebebrand, Charlotte, "WTO Disciplines and Biofuels:Opportunities and Constraints in the Creation of a Global Marketplace", **Paper presented at the International Agricultural Trade Research Consortium Annual Meeting Theme Day**, Aralık 7-9, 2008 Scottsdale, Arizona,
Başlık: Classification and Tariff Treatment of Biofuels
https://iatrc.umn.edu/wp-content/uploads/2008DecHowse.pdf (E.T. 18.08.2022)

belirlenememektedir[78]. Zira enerjinin üretimi ve iletimi çoğu zaman hem mal hem de hizmet ticaretini aynı anda içerisinde barındıran karmaşık özelliktedir ve hatta yeni teknolojilerin bu sürece dahil olması sebebiyle fikri mülkiyet hakları da söz konusudur[79]. Dolayısıyla yenilenebilir enerji ticaretinde bu tür bir belirsizliğin daha karanlık olması muhtemeldir.

İlginç bir örnek olarak, Dünya Ticaret Örgütü Uyuşmazlık Çözüm Mekanizması dahilinde karideslerin "yenilenebilir" kaynak olup olmadığı dahi tartışılmıştır. Amerika Birleşik Devletleri'nin başvurusunda, karideslerin tekrar üreyebildiği, bu sebeple tükenebilir olmayıp yenilenebilir olduğuna dair bir iddiayı DTÖ Temyiz Organı haklı bulmayıp canlı kaynakların tükenebilirliğinin biyoloji biliminin bize öğrettiklerinden biri olduğunu, canlı kaynakların en az petrol kadar tükenebilir nitelikte kabul edildiğini karara bağlamıştır[80]. Mezkur karar, yenilenebilir enerji ile ilgili en temel düzenlemeleri barındırmayan DTÖ mevzuatının ne derece karmaşa yarattığını özetler niteliktedir.

3.2. Yenilenebilir Enerjinin DTÖ Mevzuatınca Kısıtlanması Sorunu

Uluslararası enerji ticaretini düzenleyecek ve devletlerarası enerji yatırımlarında işbirliğini örgütleyecek bir Dünya Ticareti Örgütü mevzuatının yokluğunda bazı devletler, girişimlerini ulusal düzeyde yenilenebilir enerji yatırımlarını desteklemek hedefinde odaklamıştır. Yenilenebilir enerji alanında uluslararası çabaların -hukuki çerçevenin de yansıttığı üzere- yetersiz kaldığı mevcut koşullarda devletlerin ulusal düzeyde sağladığı her türlü yardım ve desteğin önemi ortadayken bu girişimler Dünya Ticaret Örgütü mevzuatı kısıtlamalarına maruz kalmaktadır.

Dünya Ticaret Örgütü Uyuşmazlık Çözüm Mekanizması önüne gelen bir başvuruda, 2009 yılında Kanada'nın Ontario Eyalet Yönetimi tarafından rüzgar, fotovoltaik güneş, yenilenebilir biyokütle, biyogaz, çöp gazı, hidrolik güç enerjisi alanlarında getirlen FiT (*Feed-In Tariffs*) programı konu edilmiştir. Buna göre bu tür enerjilerin üretiminde belli ölçüde Ontariol menşeili malzemelerin kullanılması durumunda 20 yıldan 40 yıla kadar değişen belirli sözleşmelerle eyalet yönetimi enerji alımında bir alım bedeli belirlemiş ve yenilenebilir enerji alanında ticari faaliyet gösteren yerel sermayeyi destekleme kararı almıştır[81]. Japonya ve Avrupa Birliği ise Ontario Eyaleti'nin mevzubahis FiT Programı'nın özetle ulusal sermaye yararına bir sübvansiyon/teşvik niteliğinde –hatta doğrudan sermaye ve fon sağlamak özelliğinde- olduğunu iddia etmiş; Kanada'nın FiT Programı ile gerçekleştirdiği idari işlemi Dünya Ticareti Örgütü mevzuatı kapsamında, Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Antlaşması Madde III/4, Madde III/5, Madde III/8(a), Sübvansiyonlar ve Telafi Edici Tedbirler Anlaşması (SCM) Madde 1.1 (b), Madde 3.1(b) Madde 3.2, Ticaretle Bağlantılı Yatırım

[78] Thomas Cottier (Managing Director), Garba Malumfashi, Sofya Matteotti-Berkutova, Olga Nartova, Joëlle de Sépibus and Sadeq Z.Bigdeli, "Energy in WTO Law and Policy", World Trade Institute, 2010, para. 3.
https://www.wto.org/english/res_e/publications_e/wtr10_forum_e/wtr10_7may10_e.htm
(E.T. 18.08.2022)
[79] Ibid. para. 7.
[80] United States - Import Prohibition of Certain Shrimp and Shrimp Products - AB-1998-4 - Report of the Appellate Body, WT/DS58/AB/R, 1998, para. 128, s. 47.
[81] Canada – Certain Measures Affecting The Renewable Energy Generation Sector, AB-2013-1, Reports of the Appellate Body, WT/DS412/AB/R, WT/DS426/AB/R, 2013, para. 1.3, 1.4, s. 17-18.

Tedbirleri Anlaşması (TRIMs) Madde 2.1 karşısında Kanada'nın yükümlülüklerine aykırılık teşkil edip etmediği çerçevesinde değerlendirilmiştir[82]. Japonya ve Avrupa Birliği'nin temel argümanı Kanada'nın FiT Programı'nın bir sübvansiyon niteliğinde olduğu yönündedir; Dünya Ticaret Örgütü Uyuşmazlık Çözüm Organı (DSB) ise, oy çokluğu ile[83], FiT Programı'nın bir sübvansiyon niteliğinde olmadığına ve dolayısıyla Sübvansiyonlar ve Telafi Edici Tedbirler Anlaşması (SCM) Madde 1.1 (b), Madde 3.1(b) Madde 3.2 kapsamında bir ihlalin olmadığına[84], ancak Kanada'nın –Ulusal Muamele İlkesi'nin muhtemel görünümlerini konu alan- Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Antlaşması Madde III/4 ve Ticaretle Bağlantılı Yatırım Tedbirleri Anlaşması (TRIMs) Madde 2.1'de belirlenen yükümlülüklerini ihlal ettiğine karar vermiştir[85]. DTÖ Uyuşmazlık Çözüm Mekanizması Temyiz Organı, gerekçelendirme hususunda birtakım değişiklikler[86] mevcut olmakla birlikte, kararı onamıştır[87]. Netice itibariyle Kanada'nın yerel düzeyde yenilenebilir enerjiyi destekleme girişimleri DTÖ tarafından ihlal kararı ile karşılaşmıştır.

Daha önce de belirtildiği üzere yenilenebilir enerji alanında ABD, Çin ve Hindistan iktisadi ve siyasi anlamda stratejik ülkeler olarak gösterilmektedir. Bir başka dava da Hindistan'ın başvurusu ile ABD'nin "Washington, California, Montana, Connecticut, Michigan, Delaware and Minnesota" eyaletlerinde yenilenebilir enerji sistemleri ve ilişkili ürünlerde yerli üretim mallarının kullanımını desteklemek için getirdiği idari düzenlemeler ve uygulamalarına karşı görülmüştür; burada da benzer şekilde Ulusal Muamele İlkesi'ne aykırılık DTÖ Uyuşmazlık Çözüm Organı (DSB) tarafından tespit edilmiş ve Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Antlaşması madde III/4'ten doğan yükümlülüklerini ihlal ettiğine karar vermiştir[88].

Görüldüğü üzere, Dünya Ticaret Örgütü yenilenebilir enerjinin yerel düzeyde desteklenmesi amacıyla getirilen idari düzenlemeleri başta Ulusal Muamele İlkesi olmak üzere mevzuatının temel ilkelerine ve diğer hükümlerine aykırı görmektedir. Yenilenebilir enerji ile ilgili bu gibi uyuşmazlıklarda Dünya Ticaret Örgütü, yukarıda da zikredilen, Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Antlaşması'nın "Genel İstisnalar" başlığını taşıyan 20. Madde'sine bir uygulama alanı da tanımamaktadır[89]. Oysa 20.

[82] Hatırlatmak gerekir ki mezkur maddeler, bir ülkenin iç pazarına yönelik idari ya da çeşitli düzenlemeler ve uygulamalarla ithal ve yerli mallar arasında ayırım yapmaması anlamına gelen Ulusal Muamele İlkesi (*National Treatment Principle*) temelli uluslararası ticaretin özgürleştirilmesine yönelik tedbirleri içermektedir.

[83] Canada – Certain Measures Affecting The Renewable Energy Generation Sector, Reports of the Panels, WT/DS412/R, WT/DS426/R, 2012, , Dissenting Opinion Of One Member Of The Panel With Respect To Whether The Challenged Measures Confer A Benefit Within The Meaning Of Article 1.1(B) Of The Scm Agreement, s. 141.

[84] Ibid. para. 8.7, s. 152.

[85] Ibid. para. 8.6, s. 152.

[86] Örneğin, DTÖ Uyuşmazlık Çözüm Organı (DSB), Kanada'nın yenilenebilir enerji desteğinin yarattığı olumlu koşullar tespit edilirken konvansiyonel yöntemler de dahil olmak üzere tüm elektrik piyasasını dikkate alırken Temyiz Organı fotovoltaik elektrik üretimi piyasasının referans alınması gerektiğini düşünmektedir.

[87] Canada – Certain Measures Affecting The Renewable Energy Generation Sector, AB-2013-1, Reports of the Appellate Body, WT/DS412/AB/R, WT/DS426/AB/R, 2013, para. 6.1., 6.2., s. 141-142.

[88] United States — Certain Measures To The Renewable Ene Relating Rgy Sector, Report Of The Panel, WT/DS510/R, 2019, s. 99-100.

[89] Bu yaklaşım için ayrıca bkz. Brazil – Measures Affecting Imports Of Retreaded Tyres, WT/DS332/AB/R, AB-2007-4, Report of the Appellate Body, 2007.

Madde'nin yazım ve içerik yönüyle güçlendirilmemesi ya da Dünya Ticaret Örgütü Uyuşmazlık Çözüm Mekanizması tarafından daha geniş uygulama alanı bulmaması durumunda, yeterli bir uluslararası hukuki çerçeveden yoksun olan ve bunun da ek olarak sebep olduğu şekilde uluslararası işbirliğinin hak ettiği gibi geliştirilemediği yenilenebilir enerji yatırımları alanında ulusal düzeydeki girişimlerin de önü kesilecektir.

Yenilenebilir enerji yatırımlarının önünde uluslararası ticareti ve bu sebeple doğrudan Dünya Ticaret Örgütü'nü de ilgilendiren birçok sorun mevcuttur; devletlerin "yerli malzeme kullanımı"nı teşvik amaçlı girişimleri, anti-damping uygulamaları, sübvansiyonlar, koruma tedbirleri (*safeguards*)[90] çoğu zaman doğrudan Dünya Ticaret Örgütü'nün mevzuatı dahilinde olmakla birlikte, DTÖ mevzuatı yenilenebilir enerji kaynaklarını tanımlama ve tasnif süreçlerinde dahi zorlanacak özelliktedir. Son zamanlarda bu gibi sorunları aşmak için Asya-Pasifik Ekonomik İşbirliği/APEC'in benimsediği bir yöntem DTÖ üyeleri tarafından da müzakere edilmeye değer görülmüştür. Buna göre, bir "Çevresel Ürünler Antlaşması/*Enviromental Goods Agreement(EGA)"* akdedilerek bunlara ilişkin tarife ve ticari engellerin kaldırılması amaçlanmaktadır[91]. Kanada gibi gelişmiş ülkeler bunun büyük bir adım olduğunu ifade ederken[92], Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerin ise gelişmiş ülkelerin müzakere süresince gösterdiği yaklaşıma tepki duyduğu ve müzakelerin gerektiği gibi ilerleyemediği söylenmektedir[93]. Ayrıca, akdedilmesi düşünülen antlaşma müzakereleri boyunca tarafların tarife tedbirlerine odaklandığı, tarife-dışı önlemlerin ihmal edildiği, oysa tarife-dışı önlemlerin tarifelere göre yedi kat daha fazla engele sebep olduğu tartışılmaktadır[94]. Netice olarak, yaklaşık 50 malın belirlenerek bir çevresel ürünler listesinin yapılması dahi Dünya Ticaret Örgütü üyesi ülkeler için ulaşılması güç bir hedef haline gelmiş görünmektedir.

SONUÇ

Uluslararası hukukun fragmantasyonunun bir örneği de yenilenebilir enerji konusundadır. Yenilenebilir enerji bahsini düzenleyen uluslararası hukuk metinlerinin bağlayıcı kurallar getirip getirmemelerine göre ayrılarak incelenmesi neticesinde görülmektedir ki bağlayıcı kurallar getirmeyen "soft law" belgeler alanın gelişmesi için büyük katkı sağlamıştır. Hatta Nairobi Programı Raporu benzeri uluslararası hukuk metinlerinin benimsediği ayrıntılı yaklaşımın örneği hala söz konusu değil gibidir. Ayrıca bu belgelerin uluslararası toplum nazarında yenilenebilir enerji konusunu gündem haline getirdiği ve konunun ulaşılması gereken bir hedef olarak algılanmasını sağladığı bir

[90] Cottier, Thomas, "Renewable Energy and WTO Law: More Policy Space or Enhanced Disciplines?", **Renewable Energy Law and Policy Review**, Vol. 5, No. 1, 2014, (40-51), s. 42-47.

[91] Haley, Knudson, Margrethe Dina, Aspen, Hermansen, John Eilif, "An Evaluation of Environmental Goods (EGs) for the WTO EGA: EGs for Developing Countries" **NTNU Project Report**, Trondheim, 16 January, 2015, s. 1.

[92] https://www.international.gc.ca/trade-agreements-accords-commerciaux/topics-domaines/env/plurilateral.aspx?lang=eng (E.T. 19.08.2022)

[93] "Environmental Goods Agreement: A New Frontier or an Old Stalemate?", https://www.csis.org/analysis/environmental-goods-agreement-new-frontier-or-old-stalemate (E.T. 19.08.2022)

[94] Şahinöz, Ahmet, Gençosmanoğlu, Ömer Tarık, Doha Ticaret Ve Çevre Müzakereleri: Gelişmekte Olan Ülkeler İçin Pazara Giriş, Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt 34, Sayı 3, 2016, (51-71) s. 67.

gerçektir. Şüphesiz, "soft law" belgelerin uluslararası hukukun gelişimi ve olgunlaşması için önemi büyüktür; bu durum yenilenebilir enerji bahsi için de geçerlidir.

Bağlayıcı uluslararası hukuk kuralları bütününde ise çevrenin korunması, sürdürülebilir kalkınma, iklim değişikliğine karşı tedbirler odaklı yaklaşımların yanında, yenilenebilir enerjinin de bu amaçlar için etkili bir araç olarak benimsenmesi dikkat çekicidir. Ancak doğrudan ve kapsayıcı düzenlemeler yenilenebilir enerji çalışmaları amacı ile kurulmuş bir hükümetlerarası uluslararası örgüt olan Uluslararası Yenilenebilir Enerji Ajansı Statüsü dışında söz konusu değildir. Yenilenebilir enerji ile ilgili bağlayıcı hukuk kuralı ihtiva eden uluslararası sözleşmelerin çoğunluğu gezegenimiz için temenniler ve iyi niyet telkinlerinin ötesine geçememiş görünmektedir.

Yenilenebilir enerji ihtiyacı küresel sorunların bir sonucudur ve küresel yönetişimi gerektirmektedir. Bu sebeple, yenilenebilir enerji çalışmaları amacı ile kurulmuş hükümetlerarası örgütler ve hükümetdışı uluslararası örgütler küresel düzeyde faaliyet göstermektedir. Uluslararası Yenilenebilir Enerji Ajansı'nın varlığı, yenilenebilir enerji ile ilgili hedeflere erişmekte uluslararası toplumun müşterek hareketi için elzemdir. Bu gibi örgütlerin devletler, uluslararası örgütler ve özel sektör gibi aktörler arasında iletişim, müzakere ve etkileşime yoğunlaştığı bir gerçekse de gelecekteki girişimlerde hayati görevler üstlenmeleri mümkündür. Fakat belirtilmelidir ki, ABD, Çin ve Hindistan gibi yenilenebilir enerji alanının büyük oyuncularının bu tür uluslararası örgütlerin bazılarının çalışmalarına katılmamaları, hükümetlerdışı uluslararası örgütlerin ise daha çok Avrupa merkezli oluşu küresel yönetişim iddiasını küçülten etkenlerdir.

Dünya Ticaret Örgütü mevzuatı da yenilenebilir enerjiye ilişkin doğrudan ve kapsayıcı düzenlemeler içermemektedir; dolaylı düzenlemeler söz konusudur. Ancak yenilenebilir enerji uluslararası toplum için gerçekçi bir hedef olacaksa bunun Dünya Ticaret Örgütü'nün intibakı ve hatta desteği olmadan gerçekleşmesi mümkün görünmemektedir. Özellikle gelişmiş ülkelerin gelişmekte olan ülkelere yenilenebilir enerji yatırımları hususunda yardım ve işbirliği sunması sıklıkla dile getirilen bir ihtiyaçtır. Bu özel ihtiyacın dışında da yenilenebilir enerjinin yaygınlaştırılması ve ulusal ve uluslararası düzeyde kullanımının artması için aşılacak yol uluslararası ticaret ve yatırımlardan geçmektedir; yenilenebilir enerji yatırımları yerel düzeyde teşvik edilecekse dahi yine burada uluslararası ticaret kurallarına gözlerin çevrilmesi gerekir. Birçok defa örnek verildiği üzere, ülkelerin yerel düzeyde yenilenebilir enerji yatırımlarını destekleme girişimleri Dünya Ticaret Örgütü mevzuatına takılmıştır.

Dünya Ticaret Örgütü mevzuatı yenilenebilir enerjiye ilişkin uluslararası hukuki çerçevede ayrıksı bir yer teşkil etmektedir; zira bağlayıcı ya da bağlayıcı olmayan birçok uluslararası hukuk metni yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımının arttırılması için hukuki kuvvetleri ölçüsünde olumlu etkiler doğururken, Dünya Ticaret Örgütü kuralları ve uygulamaları yenilenebilir enerjinin önünü kesebilecek özellikte bulunabilir. Açıklandığı üzere, DTÖ kurallarının vaziyeti sebebiyle yenilenebilir enerji ticareti konusu olan şeyin mal veya hizmet olup olmadığı bir tartışma konusu yaratır iken, yine yenilenebilir enerji ticareti konusu şeyin "kimyasal ürün", endüstriyel ürün" yahut "tarımsal ürün" olup olmadığı ayrı bir tartışma konusu olmaktadır.

Dünya Ticaret Örgütü Uyuşmazlık Çözüm Mekanizması da yine mevzuatı sebebiyle yenilenebilir enerjinin geliştirilmesi yönündeki çabaların önünü tıkayacak kararlar verebilmektedir. Hatırlanacağı üzere, Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Antlaşması Madde 20'nin güçlendirilme çabaları müzakerelerde karşılık bulamadığı gibi, Uyuşmazlık Çözüm Mekanizması kararlarının da 20. Madde'nin alanını genişletmemek yaklaşımında olduğu görünmektedir.

Diğer taraftan, DTÖ üye devletleri "Çevresel Ürünler Antlaşması" fikri ile bu soruna bir çözüm getirmeyi umut ediyor görünse de teknolojinin hızla gelişmesi ve bilhassa yenilenebilir enerji alanının yenilikçi ve hızlı teknolojik gelişmelere müsait olması sebebiyle bu tür bir listenin sorunu çözmesi güç olacaktır. DTÖ mevzuatının yenilenebilir enerji lehine uluslararası ticaretin sınırlandırıldığı "Genel İstisnalar" başlıklı 20. Madde'nin güçlendirildiği bir hukuki sistem yaratması yahut mümkün olabilirse enerji ticaretini ayrıca düzenleyen bir antlaşma kabul etmesi daha işlevsel bir çözüm yöntemi sunabilir. Aynı şekilde, DTÖ'nün ulusal düzeyde yenilenebilir enerji yatırımlarını sınırlandırırken -yenilenebilir enerjiye ilişkin DTÖ Uyuşmazlık Çözüm Organı önüne gelen başvuruların olağan tarafları- ABD, Çin ve Hindistan gibi ülkelerin mevzubahis sektördeki tekelinin gün geçtikte yerleşmesinin uluslararası ticaretin özgürleştirilmesi amacına karşı ve uluslararası ekonomik düzen zararına doğuracağı olumsuz sonuçlar da gelecekte tartışma konusu edilebilir.

KAYNAKLAR

Kitaplar ve Makaleler

Aksar, Yusuf, **Teoride ve Uygulamada Uluslararası Hukuk I**, 3. Baskı, Ankara, 2015.

Bruce, Stuart, "International Law and Renewable Energy: Facilitating Sustainable Energy For All?", **Melbourne Journal of Law**, Vol:14, 2013.

Cottier, Thomas, "Renewable Energy and WTO Law: More Policy Space or Enhanced Disciplines?", **Renewable Energy Law and Policy Review**, Vol. 5, No. 1, 2014, (40-51).

Crossley, Penelope, **Renewable Energy Law: An International Assesment**, Cambridge University Press, 2019.

Güneş, Ahmet M., Uluslararası Çevre Hukuku Üzerine Bir İnceleme, **İÜHFM**, C. LXX., S.1., 2012, (83-114).

Haley, Knudson, Margrethe Dina, Aspen, Hermansen, John Eilif, "An Evaluation of Environmental Goods (EGs) for the WTO EGA: EGs for Developing Countries" **NTNU Project Report Trondheim**, 16 January, 2015.

Howse, Robert, van Bork, Petrus and Hebebrand, Charlotte, "WTO Disciplines and Biofuels:Opportunities and Constraints in the Creation of a Global Marketplace", **Paper presented at the International Agricultural Trade Research Consortium Annual Meeting Theme Day**, Aralık 7-9, 2008 Scottsdale, Arizona.

Kluth, Winfried, Smeddinck, Ulrich, **Umweltrecht: Ein Lehrbuch**, Springer, Almanya, 2013.

Kottari, Maria, Roumeliotis, Panagiotis, "Renewable Energy Governance Challenges Within a 'Puzzled' Institutional Map", in Michalena, Evanthie, Hills, Jeremy Maxwell (ed**.), Renewable Energy Governance: Complexities and Challenges**, Springer, 2013, (233-249).

Matsushita, Mitsuo, Schoenbaum, Thomas J., Mavroidis, Petros C., Hahn, Michael, **The World Trade Organization: Law, Practice and Policy,** 3. Baskı, Oxford University Press, 2015.

Michalena, Evanthie, Hills, Jeremy Maxwell (ed.), **Renewable Energy Governance: Complexities and Challenges**, Springer, 2013.

Roehrkasten, Sybille, **Global Governance on Renewable Energy: Contrasting the Ideas of the German and the Brazilian Governments**, Springer, 2015

Sands, Philippe, Peel, Jacqueline, **The Principles of International Environmental Law**, 4. Baskı, Cambridge University Press, 2018

Shaw, Malcolm, **International Law**, 9. Baskı, Cambridge University Press, 2021

Şahinöz, Ahmet, Gençosmanoğlu, Ömer Tarık, Doha Ticaret Ve Çevre Müzakereleri: Gelişmekte Olan Ülkeler İçin Pazara Giriş, **Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt 34, Sayı 3, 2016, (51-71)

Thomas Cottier (Managing Director), Garba Malumfashi, Sofya Matteotti-Berkutova, Olga Nartova, Joëlle de Sépibus and Sadeq Z.Bigdeli, "Energy in WTO Law and Policy", **World Trade Institute**, 2010.

Wilder Am, Martin, Drake, Lauren, "Chapter 17: International Law and the Renewable Energy Sector", in Carlarne, Cinnamon P., Gray, Kevin R., Tarasofsky, Richard G. (ed.), **The Oxford Handbook of International Climate Change Law**, Oxford University Press, 2016.

DTÖ Kararları

Brazil – Measures Affecting Imports Of Retreaded Tyres, WT/DS332/AB/R, AB-2007-4, Report of the Appellate Body, 2007.

Canada – Certain Measures Affecting The Renewable Energy Generation Sector, AB-2013-1, Reports of the Appellate Body, WT/DS412/AB/R, WT/DS426/AB/R, 2013.

Canada – Certain Measures Affecting The Renewable Energy Generation Sector, Reports of the Panels, WT/DS412/R, WT/DS426/R, 2012, Dissenting Opinion Of One Member Of The Panel.

United States — Certain Measures To The Renewable Ene Relating Rgy Sector, Report Of The Panel, WT/DS510/R, 2019.

United States - Import Prohibition of Certain Shrimp and Shrimp Products - AB-1998-4 - Report of the Appellate Body, WT/DS58/AB/R, 1998.

Diğer Kaynaklar

"A decade after Fukushima disaster, foes of nuclear power reconsider", Washington Post.

A/HRC/RES/48/13.

Agenda 21.

Declaration of the Abu Dhabi International Renewable Energy Conference, 17 Ocak 2013.

Global Electricity Review 2022, EMBER, Mart 2022.

Report Of The United Nations Conference On Environment And Development, Rio Declaration on Environment and Development, A/CONF.151/26 (Vol. I), 12 Ağustos 1992.

Report of the United Nations Conference on New and Renewable Sources of Energy, Nairobi, 10 to 21 August 1981, A/CONF.100/11.

SDG7 Data 2010-2019

The International Energy Charter Consolidated Energy Charter Treaty With Related Documents Transparency Document (With Annex W, Modified Into A Positive List Of The Applicable Wto Provisions).

United Nations (2015) Resolution adopted by the General Assembly on 25 September 2015, Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development, A/RES/70/1.

https://daccess-ods.un.org/tmp/6739173.53153229.html
https://ember-climate.org
https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/Agenda21.pdf
https://treaties.un.org
https://unfccc.int
https://web.archive.org
https://www.csis.org
https://www.energycharter.org
https://www.energycharter.org/
https://www.iea.org
https://www.international.gc.ca

https://www.irena.org
https://www.reeep.org
https://www.ren21.net/
https://www.resmigazete.gov.tr
https://www.seforall.org
https://www.un.org
https://www.washingtonpost.com
https://www.wto.org